

Alojzija Zupan Sosič
Univerza v Ljubljani

Samomor in Cankarjev roman *Martin Kačur*

Kljub visoki stopnji samomorilnosti pri nas je samomor v Sloveniji še vedno tabu tema in tako redko izražen izven medicinskega konteksta. Da bi lažje razumeli samomorilno nagnjenje v romanu *Martin Kačur* in hkrati tudi v ostalih Cankarjevih romanih, bom najprej osvetlila stališče do samomora skozi zgodovino, nato ga bom poskusila klasificirati in pokazati na zaskrbljujoč porast samomora v današnji družbi, doma in po svetu. Usmeritev raziskovalne perspektive na samomor mi bo tudi pomagala izstopiti iz »ideološke razlage« romana, saj se podobno kot Denis Poniž (2006, 9) zavedam, da so Cankarja ideološko razlagale politične smeri, stranke ali gibanja, ideološko branje pa je vgrajeno celo v tradicionalno slovensko literarno zgodovino. To je pomembno predvsem za analizo *Martina Kačurja*, saj so se pri interpretacijah tega romana izoblikovala tri¹ obča mesta, okrog katerih so kritiki in raziskovalci osnovali svoja branja: množica, vprašanje ženske krivde (poroka) in razlog Kačurjevega propada, ki se kaže kot temeljno osišče ideoloških borb (Tomažin, 2016, 304).

Filozofija je dvojnost odnosa do samomora izoblikovala že v antičnih časih. Medtem ko v Platonovem² *Fajdonu*, v pogovoru Kebesa in Sokrata, beremo obsodbo samomora, pa stoiki nasprotno menijo, da je samomor najvišji izraz svobode in kreposti, če nam objektivne okoliščine ne omogočajo več živeti v skladu s svojimi ideali. Samomor jasno obsodi šele Avguštin v delu *De Civitate Dei*, ko samomorilca izenači z morilcem – takšno etično vrednotenje je potem na zahodu obveljalo vse do razsvetljenstva. Od njegove obsodbe dalje se samomor negativno vrednoti tudi v umetnosti: Dante je na primer samomorilce vtaknil v sedmi krog pekla, niže kot heretike in morilce. Šele Voltaire je v *Filozofskem besednjaku* pokazal, da lahko samomor obravnavamo drugače, ne le z vidika moralnega vrednotenja; pred njim pa je že Montaigne zagovarjal načelo, da ni tatvina, če kdo samemu sebi ukrade denar, in prav tako ne moremo govoriti o umoru, če si kdo sam vzame življenje.

-
- 1 V preteklosti so ta roman okrog treh osišč na različne načine izražali: Kobal, Robida, Glonar, Terseglav, Merhar, Ziherl, Cankar, Boršnik, Kraigher, Kamenik, Kos, Moravec, Slodnjak, Plamenac, Martinović, Pirjevec, Kermauner, Bernik, Avsenik Nabergoj ...
 - 2 Platon v *Fajdonu* zapiše, da je filozofija vaja za smrt, filozofirati pa pomeni, da se pripravljáš na smrt. Čhartišvili (2017, 80) to trditev uporabi za filozofsko vprašanje: Ali ni prav to razlog, da je med filozofi (če jih primerjamo z različnimi umetniki) najmanj samomorilcev?

O pravici do lastne smrti, ki je bila že od začetka zanikana (do Avgušтина je sicer veljalo dvojno razumevanje samomora), je torej razglabljalno veliko filozofov: Kant ga je presojal kot prestopok proti moralnosti in samomorilce (*Concise Routledge*, 2000, 871) ovrednotil kot tiste, ki degradirajo humanost s tem, ko sebe ovrednotijo kot stvar, ne pa osebo. V skladu s tem so samomorilce obsojali in izločali iz (dostojnih) obredov, saj so jih pokopavali zunaj posvečene zemlje pokopališč, jim odvzemali lastnino in celo sramotili njihova trupla, tako da so jim sekali roke ali jih sežigali. Tako je bil v preteklosti³ za naše prednike (Milčinski, 1985, 12) zelo krut zakon Jožefa II. (1787), ki je zapovedal, da je treba samomorilčevo truplo pokopati izven pokopališča, in za ta posel določil konjederca.

Če je še Hegel menil, da se človek ne more dvigniti nadse in si nato soditi sam, je samomor za svobodno smrt (Freitod) razglasil šele Schopenhauer (Bajt, 2007, 279). Koncept smrti ima namreč v Schopenhauerjevi metafiziki poseben pomen, saj je po njegovo cilj in namen življenja. Kljub pesimizmu Schopenhauerjev odnos do samomora uteleša nedoslednost, saj ga filozof po eni strani zavrača kot nevedno potrditev volje do življenja tistih, ki želijo pobegniti, po drugi strani pa ga odobrava takrat, ko je individualna volja do življenja tako popolnoma obvladana, da človek zavrača tudi najosnovnejšo željo po prehrani in s tem preide v neobstoj oziroma popolno odpoved individualne volje. V tem smislu je edini način samouničenja, ki se Schopenhauerju (Dale, 2000, 43) zdi filozofsko sprejemljiv, smrt asketskega svetnika zaradi iz/stradanja.

Kljub Schopenhauerjevi filozofski strpnosti do samomora je bil šele Nietzsche tisti filozof, ki je z dokončno razglasitvijo smrti Boga omogočil filozofsko upravičenje samomora: v času brez Boga je namreč vse dovoljeno, tudi samomor, ki postane izraz človekove svobode v svetu človeko-boga. V poglavju O svobodni smrti v svoji knjigi *Tako je govoril Zaratustra* piše o tem, da mora biti človek »svoboden za smrt in svoboden v smrti«. Vzporedno z Nietzschejem se je s smrtjo poglobljeno ukvarjal tudi Freud. Ta psihoanalitik (Valetič, 2009, 278) je spoznal, da v vsakem človeku, in ne le v kulturi, obstaja zelo močna sila, ki ga vleče na dno, v brezno, k niču, ki pomeni tudi zaton vsega dobrega. V knjigi *Onstran načela ugodja* je različna načela združil v dve veliki skupini: življenjski nagon in nagon smrti, ki so ju kasnejši psihologi razlagali kot Eros in Tanatos. Najznamenitejša sodobna misel o samomoru je prav gotovo Camusova misel o samomoru v absurdnem svetu, ki je rezultat večstoletnih filozofskih razglabljanj (Bajt, 2007, 279) o pravici do lastne smrti. Albert Camus namreč svoj znani esej *Mit o Sizifu* (1942) začne s trditvijo, da obstaja en sam zares resen filozofski problem: to je samomor.

Da bom lažje razložila, kakšni so vzroki za samomor v življenju in književnosti, bom v nadaljevanju na kratko predstavila nekaj vrst samomorov in razlogov zanje.

3 Pomemben dokument, ki kaže nestrpno stališče do samomora, je freska v cerkvi v Crngrobu (15. stoletje), saj vrsto hudodelcev vodi prav samomorilec, človek, ki se je z nožem zabodel v prsa (Milčinski 1985, 215).

Začenjam z najbolj uveljavljeno delitvijo samomora, ki jo je vpeljal Durkheim,⁴ utemeljitelj suicidologije. Ta loči tri tipe samomora: egoistični ali sebični ter altruistični in anomični. Po njegovo (Durkheim, 2002, 69) je najbolj razširjen sebični samomor, ki ga označujeta depresivno in apatično stanje, povzročeno zaradi pretirane individualizacije. Ker posameznik samega sebe in svojo vrednost preživo občuti, hoče biti samemu sebi namen. In ker mu ta cilj ni dovolj, v pobitosti in dolgočasju prestaja življenje, ki se mu zdi nesmiselno; v to vrsto samomora so vključeni tudi literarni umetniki, prav tako visoko izobraženi intelektualci.

V nasprotju s sebičnim samomorom je altruistični samomor žrtvovanje samega sebe za neko skupno stvar. Altruistični samomor je torej posledica premalo razvite individualne zavesti, pogost v fanatičnih (verskih) skupnostih ali totalitarnih režimih; v obeh primerih se lahko pojavijo celo množični samomori. Poleg sebičnega in altruističnega samomora Durkheim razlaga tudi anomični samomor, ki ga pojasni glede na razmere oziroma pogoje izpeljave samomora: od obeh se razlikuje po tem, da nastopi v posebnem družbenem stanju. Čhartišvili (2017, 122) ta tip samomora razlaga kot množični pojav v obdobju večjih socialnih pretresov, in to ne samo negativnih, ampak tudi pozitivnih, saj je anomija stanje dezorganizacije zaradi hitrih sprememb družbenega in premoženjskega statusa.

Tako kot Durkheim tudi Čhartišvili (2017, 108) deli samomore na tri,⁵ seveda drugačne, kategorije: krotki, katarzični in logični samomor. Čeprav so samomori, ki jih analizira, prisotni pretežno v delih Dostojevskega, bi njegovo klasifikacijo lahko prenesli tudi na ostala literarna dela svetovne književnosti ali celo na realne samomore. Krotki samomor vzbuja v bralcu celo paleto čustev, tj. žalost, sočutje in jezo, usmerjeno na mučitelje žrtve. Ker tovrstni samomorilci niso sami krivi za svoje nesreče, se jih v pripovedih ne obsoja. Tako je na primer Svidrigajlov, ki posili petnajstletno gluhonemo deklico, pravi »krivec«, ne pa mladoletna samomorilka, saj je s tem dejanjem prisilil dekle, da naredi samomor – pripovedovalec ali sam avtor Dostojevski na več mestih ponavljata, da samomor krotkih ni upor Bogu. Omenjeni Svidrigajlov spada v drugo vrsto samomorilcev – katarzični samomorilci. Ti so običajno grešni in se zaradi svojih madežev odločijo za pogumen samomor: Svidrigajlov je slepar in izsiljevalec, celo posiljevalec, a ko izpusti nemočno Avdotjo, se čudežno preobrazi in preračunljivo »odstrani«.

4 Durkheim je odgovornost za samomor pripisal družbi, Freud (ali bolje njegovi privrženci) pa nezavednemu (Čhartišvili, 2017, 128).

5 Tipologij samomora je seveda še znatno več, Delvaille (2007, 273) na primer razlikuje tri oblike samomora: nehoteni, nezavedni in namerni samomor, od katerih je najbolj razširjen namerni samomor z načrtovanjem lastne smrti z različnimi sredstvi, tj. s plinom, uspavali, revolverjem, obešenjem ali utopitvijo kot najpogostejšimi načini. Medtem ko nehoteni samomor ni v celoti odvisen od nas, povezan je z zunanjimi okoliščinami, ki so najpogosteje nepredvidljive, a smo jih kljub vsemu sami izbrali, ne da bi se dejansko zavedali nevarnosti (na primer avtomobilska ali letalska nesreča, utopitev ali padec v hribih), je nezavedni samomor redkejši. Zadnji tip samomora izhaja namreč iz porušenega duševnega ravnovesja, npr. odmerek LSD je nekatere pripeljal do tega, da so skočili skozi okno, čeprav se niso nameravali ubiti.

Tretji tip samomora, logični ali nihilistični samomor, se je kasneje v samomorilni praksi (Čhartišvili, 2017, 113–116) uveljavil kot »pretehtan samomor«. V teh ljudeh pripovedovalec Dostojevskega ali celo sam avtor prepoznavata glavno nevarnost za človeštvo, ki je izgubilo vero v Boga. Logični samomor, ki se ga je Dostojevski sistematično lotil zaradi »epidemije samomora« (Čhartišvili, 2017, 115) v 70. letih 19. stoletja v Rusiji,⁶ je prikazan kot posledica nihilizma. Ta se zdi Dostojevskemu (Čhartišvili, 2017, 117) velika nevarnost za dušo in razum, saj je čisti proizvod človeške prevzetnosti.

Različne tipologije in kategorije samomora izpostavljajo številne vzroke ali razloge za tovrstno smrt, združene v psihopatološke, sociopatološke in socioekonomske dejavnike, ki določajo Slovence za narod z visokim količnikom samomorilnosti na svetu; po nekaterih lestvicah smo na devetem mestu (Bajt, 2007, 280). Še bolj zaskrbljujoč⁷ pa je podatek, da je bila Slovenija leta 2006 v Evropski skupnosti kar druga po samomorilnosti (Valetič, 2009, 20), potem pa je količnik samomorilnosti začel rahlo padati, v zadnjem času pa spet rasti pri mladoletnih osebah. Povprečna starost slovenskega samomorilca je 50 let. Največkrat je to ločen, manj izobražen moški⁸ (veliko je nekvalificiranih delavcev) z razvito nagnjenostjo k alkoholu, najpogostejša smrt pri nas je obešanje. Pri pregledu različnih statistik se večkrat zastavlja tudi splošno vprašanje: ali je za tako visok količnik samomorilnosti kriv slovenski nacionalni značaj? Milčinski (1985, 220) pravilno ugotavlja, da je pojem narodni (socialni) značaj problematičen, s čimer se strinjam tudi sama, saj je vsak samomor individualni pojav, v katerem se prepletajo biološki, psihološki in sociološki dejavniki.

Dejstvo, da je samomor individualni pojav, v katerem se prepletajo različni dejavniki, je upošteval tudi Ivan Cankar (1876–1918) v romanu *Martin Kačur* (1906), v katerem moramo smrt naslovnega lika premisliti z različnih perspektiv. Šele tako jo bomo lahko uzrli kot samomor, saj je bila doslej večinoma obravnavana le kot tragična

6 Veliki roman o ruski meščanski družbi 19. stoletja, ki je v celoti zaznamovan s samomorom, je Ana Karenina (Avril, 2013, 165). Tolstoj ga je napisal v najburnejših letih svojega življenja, ko je bil tudi sam naklonjen samomoru, zaradi česar je bila njegova družina zaskrbljena, tako da so pred njim skrivali vrvi, sam pa je odhajal na lov samo s psi, brez puške. Idejo o Aninem samomoru je dobil na majhni železniški postaji blizu svoje posesti, kjer je videl žensko, ki je skočila pod vlak. Tudi Ana se v določenem trenutku spomni, da je na dan srečanja z Vronskim videla poveženo truplo, in takrat se tudi domisli svojega samomora.

7 Najbolj zaskrbljujoče pa je dejstvo, da v Sloveniji še nismo sprejeli Nacionalnega programa preprečevanja samomora, ki bi ob uvedbi – če upoštevamo številne mednarodne zglede (Valetič, 2009, 21) – v desetih letih izvajanja uspel rešiti več kot 100 življenj na leto.

8 Prevlada moškega spola v samomoru se imenuje spolni paradoks samomorilnega obnašanja (gender paradox of suicidal behaviour): ženske imajo višjo raven samomorilne misli ali obnašanja, čeprav je večja samomorilnost značilna za moške (De Leo, Poštuvan, 2020, 76). Raziskave v tem kontekstu kažejo, da je z naklonjenostjo samomoru povezana »tradicionalna moškost«; saj so prav tradicionalni moški negativno nastrojeni do priznavanja lastnih problemov ali iskanja zdravstvene pomoči in zato večkrat naredijo samomor.

posledica Kačurjevega pijančevanja. Izražati smrt z različnih perspektiv pravzaprav pomeni upoštevati zgodbene in pripovedne znake, ki napovedujejo poseben zlom Kačurjevega idealizma. Na zgodbeni ravni je namreč Kačur predstavnik idealističnih likov,⁹ ki se spopadajo z nihilizmom in pragmatizmom okolice, na pripovedni pa je smrt pomembna kategorija Cankarjevih romanov in hkrati tudi posebne poetike na začetku 20. stoletja. Pri branju sem se izognila klasični binarni dvojici optimizem-pesimizem, ki je zapolnjevala osnovni obrazec mita (Tomažin 2016: 303), zato tudi nisem temeljila na razliki med idealizmom in nihilizmom, pač pa sem izpostavila prehajanje med tremi fazami filozofskega razpoloženja: idealizem-nihilizem-fatalizem. Hkrati je Kačur na začetku res idealist, a kot razgledani intelektualec tudi pesimistični optimist (naslednik Schopenhauerjeve filozofije) in nihilist (pod vplivom Nietzschejeve misli), torej kali za preobrazbo in celo propad vsebuje že sam.

Kačurjev idealizem se na zgodbeni ravni kaže kot zmes splošno etične in socialistične misli, od katerih je prva filozofsko opredeljena s Schopenhauerjevo etiko sočutja in Nietzschejevo idejo moralnega perspektivizma, druga pa z etičnim, reformatorskim in znanstvenim socializmom (več o socializmu v mojem članku Socializem in socialna empatija v Cankarjevem romanu Na klancu). Ker je prva oznaka literarne osebe v romanu prav sočutje, začenjam razlago s Schopenhauerjevo filozofijo, ki je vplivala na Cankarjevo ustvarjanje na pomembnih področjih. Schopenhauerjeva etika sočutja namreč predvideva, da je sočutje zmožnost poistovetenja ljudi z drugimi ter deljenje njihovega trpljenja in veselja. V nasprotju s Kantom, ki meni, da je temelj naše etike racionalnost, je Schopenhauer prepričan, da je pomembnejše sočutje.

To je temu filozofu edini pravi moralni impulz (*Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy* 2000: 80), ki ga je razumel kot redko kakovost, saj so človeška bitja po njegovo bitja volje in po naravi zelo egoistična – prav zato je sočutje razločevalna poteza tistih, ki veljajo za individualce. Po Schopenhauerju (Mammadova 2015) obstajajo namreč trije temeljni vzvodi človeškega vedenja, to so egoizem, zloba in sočutje. Medtem ko se egoizem ukvarja s sabo in skrbi za lastno dobrobit, si zloba želi gorja drugih in se v tej svoji želji lahko razvije do skrajne krutosti; le sočutje želi dobro drugim in se lahko dvigne do plemenitosti in velikodušnosti. Posebno občutljivost do ponižanih in razžaljenih, temelječo na sočutju, bi danes imenovali empatija, tj. zmožnost globljega razumevanja ljudi ter vpogleda v strukturo neenakosti in razlik. Model socialne empatije (Segal 2011) ponuja namreč okvir za učinkovitejše socialno delovanje in omogočanje socialnih in ekonomskih pravic za vse ljudi.

9 Lik Kačurja lahko razumemo kot predhodnika Jermána, le da prvi kaže položaj učiteljstva na koncu 19. stoletja, drugi pa na začetku 20. stoletja, po zmagi klerikalne stranke. Medtem ko je bilo avtorju večkrat očitano, da je preveč kritiziral pedagoški poklic, je Erjavec v reviji Demokracija (Moravec, 1970, 313–314) pisal o tem, da je prav Cankar dobro poznal slovenskega učitelja in njegovo križevno pot in je zato cenil njegov neskaljeni idealizem, ki je bil lasten večini učiteljstva tudi v najtežjih časih.

Martin Kačur že na začetku romana izraža etiko sočutja kot preplet Schopenhauerjeve filozofije in socializma. Kot socialist¹⁰ je namreč prepričan, da je treba ljudi izobraževati in jih s pomočjo znanja dvigniti iz materialnega in duhovnega uboštva, kar je tudi osnovno vodilo t. i. reformiranega socializma, ki zagovarja stališče postopnih socialnih reform. Tako v pogovoru z zdravnikom, razočaranim narodnjakom in fatalistom, vneto zagovarja kulturo, ki je skupno ime za rast posameznika in naroda: »Vsa, vsa nesreča, kolikor smo jo doživeli, izvira iz ene laži: da nimamo kulture. Da torej nismo vredni stopiti med druge narode in da moramo pobirati ostanke, ko so drugi pojedli ocvirke in tropine in vse mastne žgance! – Kaj je zategadelj treba? Treba je pokazati, da imamo kulturo! Zdaj smo šele povedali, da smo; odslej pa je treba pripovedovati, kaj smo. [...] In danes vidim: kakšen je ta narod, ki sem pripravljen, da darujem življenje zanj? – Tak bo ta narod, kakor ga boš napravil – toliko bo vedel, kolikor ga boš naučil! – tako si mislim. In zato ni moja dolžnost, temveč moje življenje je, da tako storim, kakor mislim.« (Cankar, 1970, 39–40).

Poleg etike sočutja oziroma socialne empatije in socialističnih prepričanj je za Kačurjev idealizem pomemben tudi odsev Nietzschejeve filozofije, predvsem njegova zahteva po nujnosti moralnega perspektivizma. Njegov koncept moralnega pluralizma (Stanković Pejnović, 2014, 82–84) temelji namreč na več možnostih morale in na emocijah, ki jih ne razume kot razdor ali motilce v razvoju, ampak kot temelj morale. Tako kot v Nietzschejevi filozofiji je tudi v Cankarjevi publicistično-literarni misli pomembno srce¹¹ kot sinonim za čustva (Zupan Sosič, 2020, 275), saj je v slovenski književnosti prav Cankar tisti umetnik, ki se je najbolj sistematično ukvarjal s čustvi in se tudi v tem romanu ni sramoval poudarjati njihove življenjske pomembnosti. Zato Kačur iskreno izraža svoja čustva, čeprav bi bilo zanj ugodnejše, da bi skrival negativne emocije in poskušal politično korektno in manipulativno, zdravnik to imenuje šarlatansko, prepričati ljudi v odrešilno moč napredka.

Pri svojem čustvenem ravnanju upošteva učitelj tri stopnje filozofskega prepričanja oziroma razpoloženja, prek katerih prestopamo z zgodbene na pripovedno raven. To so idealizem, nihilizem in fatalizem, razporejeni v nenehno dialoško razmerje, saj vse tri ravni življenjskega nazora z nenehno konfliktnostjo ustvarjajo dinamično, bolj rečeno kar dramsko strukturo, prav tako tudi kompozicijsko in idejno načelo celotnega romana, ki ga poganja naprej stalni konflikt med iluzijo in deziluzijo. Roman ni

10 Socialistično prepričanje o pomenu kolektivne povezanosti je na več krajih tesno speto s Kristusovim altruizmom, oba pa sta umetelno vtkana v simbolistično poetiko hrepenjenja: »Kaj bi bil jaz, če bi ne bilo v meni velikega hrepenjenja, da koristim drugim, da jim darujem to malo, kar imam?« (Cankar, 1970, 30)

11 Srce je zelo pogosta beseda v tem romanu (pojavi se kar 201-krat): večkrat se pojavlja v metaforičnem kontekstu (npr. kani blato v srce). Za Kačurjev samomor je pomembna izjava: »Odragal se mu je kos srca« (Cankar, 1970, 147), kar pomeni, da smrti sina Lojzeta ne bo mogel kar tako preboleti.

dramsko komponiran triptih samo zaradi trojnosti filozofske oziroma življenjske perspektive, pač pa tudi zaradi prostorske trodelnosti in trovrstnosti predstavljene oblasti.

Dosledna kompozicijska trodelnost spominja na formulo Prešernovega pesnjenja, ki ga je Cankar zelo spoštoval in celo znal na pamet večino njegovih pesmi. Boris Paternu (1994: 65) s shemo treh zaporednih pozicijskih členov: up-brezup-vztrajanje (ob resignaciji) razlaga trajnejšo formulo Prešernovega življenjskega nazora v nekaterih pesnitvah. Če torej to formulo prenesemo na obravnavani roman, lahko ugotovimo, da je up označevalec idealizma ali širšega vitalističnega nazora, brezup nihilizma in vztrajanje resigniranega fatalizma. Trodelnost lahko, poleg filozofsko-idejne plasti, zasledujemo tudi na kompozicijski¹² ravni, saj je romaneskno dogajanje postavljeno v tri kraje Kačurjevega službovanja: Laze, Blatni dol in Zapolje.

Če je v Lazah Kačur še idealist s kančkom nihilistične slutnje, je v Blatnem dolu pretežno resignirani nihilist, v Zapolju pa predvsem prestrašeni fatalist, ki se skoraj sramuje svoje idealistično-reformatorske, nekateri jo imenujejo celo revolucionarne preteklosti. Seveda življenjepis idealista ni nemotivirana Martinova levitev iz idealista v fatalista, pač pa postopna in utemeljena preobrazba nadobudnega učitelja, ki že kot idealist in donkihotska figura skriva v sebi kali nihilizma in fatalizma. Trodelnost življenjskega nazora in dogajalnega prostora je učinkovito povezana tudi s trovrstnostjo oblasti, saj je v vsakem novem kraju sistematično opisano Kačurjevo srečanje z županom, župnikom in nadučiteljem. Trodelna je tudi Kačurjeva slutnja smrti, ki se začne napovedovati ravno na tej življenjski postaji: ob prihodu v Blatni dol pove krčmar Kačurju, da se je prejšnji učitelj obesil. Ta novica je prvo kazalo samomorilne slutnje, saj Kačur nenavadno hitro razume, zakaj je njegov predhodnik naredil samomor, zvečer pa ga ta preganja v morečih sanjah. Drugič je samomorilna slutnja jasno prisotna v županovem žuganju proti shodom, saj je na enem od teh obležal tudi revolucionarni kovač, s preklano glavo. Za tretjo raven trodelnosti slutnje smrti bi lahko prišteli Jerinov razjarjeni očitek, naj se Kačur raje obesi, če misli živeti tako hlapčevsko, sebi in drugim v sramoto.

Vendar celotno breme družbene deziluzije še ni dovolj za Kačurjevo odločitev za smrt; sproži jo šele Lojzetova smrt. Kačurjeva tragika puntarja (Moravec, 1970, 278), ki se je prežgodaj rodil, s simboličnim iskateljstvom hlapca Jerneja in satirično donkihotsko podobo, se na tem mestu združi s tragiko očetovske ljubezni. Od treh otrok je ravno Lojze Kačurju najljubši in v intenzivnem ukvarjanju z njim lahko prepoznamo redek motiv slovenske književnosti, tj. očetovsko ljubezen: noben roman prej ne posveti toliko pozornosti očetovski in sinovski ljubezni. Lojze je edini človek, ki ga ima res rad, Kačur pa njega, zato ga Lojzetova nesrečna smrt prikrajša za še edino ljubezen. Smrt ljubezni in zato tesnobno občutje tujosti – v tem romanu je to konec

12 Izidor Cankar (Moravec, 1970, 283) je roman označil za »najbolje zgrajeno, najbolj plastično, stilno popolno, miselno in oblikovno najenotneje zasnovano, najboljšo povest.«

ljubezni do napredka in sina – tudi v ostalih Cankarjevih romanih sproži misel na smrt ali njeno konkretno uresničitev.

Tako zaradi trojne tujosti: tujost do domovine, umetnosti in dela ter ženske in družine naredi samomor Pavle Slivar v prvem Cankarjevem romanu *Tujci* (Zupan Sosič, 2020, 94). Tina v romanu *Hiša Marije Pomočnice*, ki je pravzaprav pripoved o smrti, naredi samomor zaradi lastne in družbene bolezni (a jo zdravniki še pravi čas rešijo), Milan in Milena pa se v istoimenskem romanu ubijeta zaradi novo/romantičnega razkola med jazom in svetom. Zaradi propadlih ambicij poskuša narediti samomor tudi Mate v romanu *Križ na gori*, a ga po logiki simbolistične povezanosti dveh duš odreši Hanca, ko začuti njegovo samomorilno nagnjenje. Simbolistični simbol skovikanja sove in opis Juditine želje po samomoru je prisoten še na koncu romana *Gospa Judit*, tako da lahko sklenem z ugotovitvijo, da so Cankarjevi liki kar v petih romanih (od desetih) izpeljali samomor, medtem ko so v treh poglobljeno razmišljali o njem. Tovrstna romaneskna naravnost označuje Cankarja kot predstavnika (slovenske) moderne,¹³ ki je največkrat vključil samomor v svoje romane.

Pogostost smrti v Cankarjevem ustvarjanju ni samo posledica posebnega motivnega izbora, ampak tudi njegove poetike, natančneje prepleta realistične in simbolistične govorice, oplemenitenega z drobci dekadence, impresionizma in nove romantike, na katero je delno vplivala (avstrijska) moderna. Stefanek Simonek (Čeh Steger, 2004, 63), dunajski slovenist, je na več mestih opozoril na nekatere sorodnosti v pripovedih Cankarja, Hofmannsthala in Schnitzlerja, ki se kažejo predvsem ob pogosti tematizaciji smrti in umiranja. William Johnston (Landwehr, 1997, 13) je glede dunajskih impresionistov ugotavljal, da jim smrt ponuja vrhovnega zapovedovalca, ko simbolizira latentno vsebino življenja – nezavedno in emocije –, ki jih besede ne morejo ubesediti. To, kar je inovativno pri tematizaciji smrti v Cankarjevem ustvarjanju, je posebna povezava erosa in tanatosa, dveh osrednjih gibal v evropski umetnosti tistega časa, ki se na podoben način odraža tudi v književnosti Schnitzlerja. Tudi Schnitzlerjevo prepletanje ljubezni in smrti ne odseva samo Liebestod¹⁴ motiva (Landwehr, 1997, 14), priljubljenega v neoromantičnih delih, ampak odzvanja splošno načelo začetka 20. stoletja, tj. »preobremenjenost s smrtjo«.

13 Celó v kontekstu modernega in sodobnega slovenskega romana je Cankar izstopajoči avtor, saj se s samomorom tudi danes ukvarja le peščica avtorjev. Samomor je prisoten v naslednjih sodobnih slovenskih romanih: *Da me je strah* (M. Krese), *Sonce zahaja v Celju* (E. Kovač), *Jaz sam* (S. Sosič), *Igranje* (S. Hrastelj), *Objemi norosti* (B. Mozetič), *Bazen* (N. Sukič). Paternu (2001, 210) zapiše, da samomor kot neposreden, do kraja izpeljan motiv, prodre v naše pesništvo s Simonom Jenkom (Pesem obupanca, Obupanec, 1856), čeprav je motivika schopenhauerjanske resignacije ali samomora v njegovem pesništvu samo tenka in obrobna plast. Bolj očitno je motiv zasidral Stritar v romanu *Zorin* (1870), a je Zorinovo dejanje bolj nakazano kot prikazano, pisatelj pa se je v sklepnem delu romana distanciral od svojega junaka, saj v didaktičnem Dostavku celo svari mladino pred posnemanjem Zorina.

14 Liebestod je naslov zadnjega Wagnerjevega glasbenega dela. Ko ga uporabljamo kot literarni termin, se nanaša na temo erotične smrti, ki pomeni (hkratno) užitek ljubezni in smrti dveh ljubimcev.

Za tragični propad ali smrt altruističnih likov, v našem primeru idealista Kačurja, torej ni zaslužna samo tematizacija nesrečnih likov, ampak posebna poetika, ki je na začetku 20. stoletja smrti namenila posebno pozornost. Najbrž bi lahko omenjeni zgodbeni in pripovedni motivaciji smrti prišteli tudi Cankarjevo posebno iskrenost, ki ni hotela mižati pred slovenskimi problemi – eden od njih je bil že takrat visoka samomorilnost – in lastno razmišljanje¹⁵ o samomoru. V podobni poetiki, prepletu več smeri in oblik, se je smrti v istem času poglobljeno posvečala tudi Zofka Kveder, saj je samomor ena najpogostejših rešitev, h kateri se zatekajo njeni liki. Veliko žensk v njenih delih (na primer Saša v *Študentkah*, Eva v *Evi*, starša v drami *Ljubezen*) ne premore dovolj ljubezni do življenja, kar pisateljica (Fužir, 2009, 186) natančno in boleče prikazuje z analizo motivacije za nastanek nevzdržnih življenjskih situacij, kot so ujetost v zakon, nezaželen nosečnost, izguba partnerja ali otroka in socialna stiska. Tako kot Cankar je tudi Kveder (Fužir, 2009, 187) z natančnim prikazovanjem grdih plati življenja izrekla ostro sodbo oziroma kritiko takratne družbe in se z vsemi močmi lotila razbijanja vzorcev na področju spolnosti in samomorov.

Z razlago zgodbene in pripovedne naklonjenosti smrti, tj. s povezavo motiva smrti in idealističnega lika ter poetoloških značilnosti (avstrijske) moderne, sem najbrž že potrdila, da Kačurjeva smrt na cesti ni zgolj naključna, temveč prostovoljna. Pri upoštevanju realistične (postopen propad Kačurja) in simbolistične poetike (slutenjska logika simbolov) naj za dokaz samomora uporabim še omenjene klasifikacije, po katerih je Kačurjev samomor subtilna povezava egoističnega ali sebičnega in logičnega ali nihilističnega ter krotkega in nezavednega samomora. Povezava prvih dveh, egoističnega in logičnega, filozofsko utemlji Kačurjevo odločitev, medtem ko preplet nehotenega in krotkega vpliva na bralno empatijo, s pomočjo katere učitelja ne obsojamo, ampak ga poskušamo razumeti.

Egoistični ali sebični samomor prepoznamo po depresivnem in apatičnem stanju, povzročenem zaradi pretirane individuacije (Durkheim, 2002, 69), v kateri Kačurju ni več do tega, da bi obstajal, ker se ne drži edine vezi, ki ga povezuje z dejanskostjo, tj. z družbo. Poleg izgube zaupanja v moč napredka se mu zgodi še smrt najljubšega otroka, zato ne čuti več nobene pripadnosti življenju. Egoistični samomor se na tej točki tesno povezuje z značilnostmi logičnega oziroma nihilističnega samomora v obliki zloma Kačurjevega idealizma in razraščanja nihilizma, ki se je že prej po tiho

15 Cankar je na nekaj mestih omenjal samomor kot rešitev iz nevzdržnih razmer: naj omenim samo dve pismi, ki ju je pisal bratu Karlu in bratrancu Izidorju. Prvo je 53. pismo (1900), v katerem piše bratu, da bi se rad izkopal iz dolgočasnega, duhomornega stanja: »Zdaj se ne zanimam za čisto nobeno reč in to ni prijetno. Ako bo to trajalo predolgo, mi ne bo ostalo drugega, kot da sam storim konec svojemu življenju« (Cankar, 1970, 69). Drugo pismo je devet let starejše in v njem bratrancu razlaga, da se ziblje med vrvo in pištolo ter da bi rad umrl: »Morda pojdem v Sarajevo, kdo ve! Rajši bi šel v Pariz, pa ne morem. In najrajši, če bi blamaže ne bilo, v „obljubljeno deželo!“« (Cankar, 1974, 176). Jensterle - Doležal (2008) poudarja, da so podobe smrti najbolj tesno zlitne s slutnjo lastne smrti v *Podobah iz sanj* (1917, 96), kjer je smrt postala obsesivna tema.

oglašalo iz vitalistične odprtosti. Če bi se Kačur prilagodil družbenim normam, bi se moral odpovedati svojim načelom in mišljenju, s tem pa ne bi bil več idealist – očitno drži načelo, da vsak »pravi« idealist propade.

Da gre v tem romanu res za t. i. nihilistični samomor, kažejo tudi zadnje Kačurjeve besede, ki izpostavljajo svobodo: Nietzsche v poglavju O svobodni smrti svoje knjige *Tako je govoril Zaratustra* piše o tem, da mora biti človek »svoboden za smrt in svoboden v smrti«. Logični oziroma nihilistični samomor lahko potrdim tudi s Freudovo tezo o prevladi nagona smrti nad nagonom življenja. Edino, kar je Kačurja na koncu še vezalo na življenje, je bila očetovska ljubezen, in ko je ta doživela odločilni udarec, se je nagon smrti manifestiral skozi agresijo, obrnjeno navznoter, kar običajno rezultira v samopoškodbi ali samomoru. Ker njegova namera ni jasno izražena in se na samomor ne pripravlja klasično, bi lahko njegov samomor sočasno označili tudi kot delno nehoteni samomor, ki je običajno povezan z zunanji okoliščinami. Te so najpogosteje nepredvidljive (Delvaille, 2007, 273), a smo jih kljub vsemu sami izbrali, ne da bi se dejansko zavedali nevarnosti (Kačur pade na cesti).

Poleg lastnosti nehotenega samomora pa vzbujajo največ empatije ravno značilnosti krotkega samomora, saj deluje Kačur v kontekstu etike sočutja in socialistične logike oziroma socialne empatije kot žrtev sistema in donkihotska figura. V tem smislu Čartišvili (2017, 108) meni, da tovrstni samomorilci niso »sami« krivi za svoje nesreče, zato se jih v pripovedih ne obsoja. Neobsojajočo perspektivo pa poleg značilnosti žrtve ponuja že sam preplet več vrst samomora, hkrati pa tudi izpiljena pripoved, estetska zmes realistične in simbolistične govornice, stkane iz liriziranih, esejiziranih in scenariziranih odlomkov. Kakovostna pripoved ne omogoča samo spoznati življenjepisa nekega idealista, ampak tudi naslutiti številne konotacije smrti v tem romanu, ki se gibljejo od simbolistično-spiritualističnih do emocionalno-filozofskih sugestij. Ivan Cankar je s posebno tematizacijo smrti, predvsem pa z motivom samomora, tudi v romanu *Martin Kačur* odprl pot sodobnim težnjam v svoji poetiki, z inovativno miselno strukturo pa potrdil svoje filozofske kompetence.

Zahvala

Študija je nastala v sklopu raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Bibliografija

- Avril, N., *Rečnik ljubavne strasti* (prev. O. Stefanović). Beograd 2013.
- Bajt, D., Življenje za smrt. Samomor in slovenska literatura. *Nova revija* 26/300, 2007, str. 278–290.

- Cankar, I., *Martin Kačur. Smrt in pogreb Jakoba Nesreče. Aleš iz Razora*. Zbrano delo. 14. knjiga (ur. D. Moravec). Ljubljana 1970.
- Cankar, I., *Pisma I*. Zbrano delo. 26. knjiga (ur. J. Munda). Ljubljana 1970.
- Cankar, I., *Pisma IV*. Zbrano delo. 29. knjiga (ur. J. Munda). Ljubljana 1974.
- Concise Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London in New York 2000.
- Čeh Steger, J., Dunajska predmestna deklica pri Ivanu Cankarju in Arthurju Schnitzlerju. *Jezik in slovstvo* 49/2, 2004, str. 63–72.
- Čhartišvili, G., *Pisatelj in samomor* (prev. B. Kraševac). Ljubljana 2017.
- Dale, J., Schopenhauer on the ethics of suicide. *Continental philosophy review* 33, 2000, Kluwer academic publishers Netherlands, str. 43–58. Dostopno 22. 2. 2022. <https://philpapers.org/rec/JACSOT>
- De Leo, D.; Poštuvan, V. (ur.), *Reducing the Toll of Suicide*. Boston, Göttingen 2020.
- Delville, B., Ofelijina reka. *Nova revija* 26/300, 2007, str. 273–276.
- Durkheim, É., *Samomor. Prepoved incesta in njeni izviri* (prev. D. B. Rotar in R. Močnik). Ljubljana 2002.
- Fužir, B., Zofka Kveder kot razbijalka patriarhalnih vzorcev v literaturi s posebnim ozirom na odnos do telesa (spolnost, materinstvo, detomor, umor, samomor). 45. *SSJLK, Telo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (ur. M. Pezdirc Bartol). Ljubljana 2009, str. 184–188.
- Jensterle – Doležal, A., *V krogu mitov. O ženski in smrti v slovenski književnosti*. Ljubljana 2008.
- Landwehr, M., Dream as Wish Fulfillment, Eros, Thanatos, and Self-Discovery in Schnitzler's „Casanovas Heimfahrt“. *Modern Austrian Literature* 30/ 2, 1997, str. 1–18. Dostopno 28. 4. 2022: https://www.jstor.org/stable/24648663?saml_data=eyJzYW1sVG9rZW4iOiJkNjE4Y2M4ZS1hZDdkLTQ4YTctOWUzZC1lNmZhODQxMmUwY2QlLCJlbWFpbCI6IkFsb2p6aWphLlp1cGFuU29zaWNAZmYudW5pLWxqLnNpliWiaW5zdGI0dXRpb25JZHMlOlsiNzY1NGMxNTktNGRiNy00N2M3LWE1ODUtYmY2Y2UwZTcyNzRlI19&seq=13
- Mammadova, C., *Arthur Schopenhauer and East, Compassion as the Basis of Ethics*. The Asian Conference on Ethics, Religion and Philosophy. Baku State University, 2015. Dostopno 28. 4. 2022: https://papers.iafor.org/wp-content/uploads/papers/acerp2015/ACERP2015_08640.pdf
- Milčinski, L., *Samomor in Slovenci*. Ljubljana 1985.
- Moravec, D., Opombe k štirinajsti knjigi. Ivan Cankar, *Martin Kačur. Smrt in pogreb Jakoba Nesreče. Aleš iz Razora*. Zbrano delo. 14. knjiga (ur. D. Moravec). Ljubljana 1970, str. 277–336.
- Paternu, B., Problem smrti v sodobni slovenski književnosti. *Književne študije*. Ljubljana, 2001, str. 208–219.

- Paternu, B.,: *France Prešeren*. Ljubljana 1994.
- Poniž, D., *Ivan Cankar, Lepa Vida, Poskus interpretacije*. Ljubljana 2006.
- Segal, E., A., Social empathy: a model built on empathy, contextual understanding, and social responsibility that promotes social justice. *Journal of social service research* 37/3, 2011, str. 266–277. Dostop na spletu 21. 12. 2021: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01488376.2011.564040?journalCode=wssr20>
- Stanković Pejnović, V., *Lavirint moći. Politička filozofija Fridriha Ničea*. Novi Sad 2014.
- Tomažin, A., Interpretacije Cankarjevega *Martina Kačurja* med mitom, vedo in teorijo. *Slavistična revija* 64/3, 2016, str. 299–313.
- Valetič, Ž., *Samomor, večplastni fenomen*. Maribor 2009.
- Zupan Sosič, A., Socializem in socialna empatija v Cankarjevem romanu Na klanecu. *Ars & Humanitas* 15/1, 2021, str. 157–171.
- Zupan Sosič, A., Tujci, prvi roman Ivana Cankarja. *Jezik in slovstvo* 65/2, 2020, str. 89–101.
- Zupan Sosič, A., Nietzsche in Cankar. *Ars & Humanitas* 14/1, 2020, str. 269–287.

Samomor in Cankarjev roman *Martin Kačur*

Ključne besede: Schopenhauerjeva etika sočutja, Nietzschejeva ideja svobodne smrti, socialna empatija, roman kot triptih, Kačurjev samomor

Samomor je v Sloveniji kljub visoki stopnji samomorilnosti še vedno tabu tema, zato sem se mu natančneje posvetila v pregledu filozofskih stališč in klasifikacij prostovoljne smrti. V interpretativno-analitični raziskavi sem Kačurjevo smrt v Cankarjevem romanu *Martin Kačur* utemeljila kot samomor, ki sem ga premislila z različnih perspektiv. Upoštevala sem Schopenhauerjevo filozofsko strpnost do samomora skozi etiko sočutja, Nietzschejevo upravičenje samomora kot izraza človekove svobode v svetu, Freudovo razlago povezave nagona smrti in življenja ter tri stopnje filozofskega prepričanja oziroma razpoloženja. To so idealizem, nihilizem in fatalizem, razporejeni v nenehno dialoško razmerje, prek katerih prestopamo z zgodbene na pripovedno raven. Pri upoštevanju realistične (postopen propad Kačurja) in simbolistične (slutenjska logika simbolov) poetike sem za dokaz samomora uporabila različne klasifikacije, po katerih je Kačurjev samomor subtilna povezava egoističnega ali sebičnega in logičnega ali nihilističnega ter krotkega in nezavednega samomora. Medtem ko povezava egoističnega in logičnega filozofsko utemelji Kačurjevo odločitev, vpliva preplet nehotenega in krotkega samomora na bralno empatijo. Z njeno pomočjo traگیčnega propada altruističnega Kačurja, podobnega večini Cankarjevih glavnih likov,

ne poskušamo razumeti samo skozi tematizacijo nesrečnega idealista, ampak tudi s posebno poetiko (avstrijske) moderne, ki je na začetku 20. stoletja smrti namenila posebno pozornost.

Suicide and Cankar's novel *Martin Kačur*

Keywords: Schopenhauer's ethics of compassion, Nietzsche's idea of »free death«, social empathy, novel as a triptych, Kačur's suicide

Suicide is still a taboo topic in Slovenia, despite the high rate of suicide, so I focused on it in more detail in the review of philosophical positions and classifications of voluntary death. In the interpretative-analytical research, I justified Kačur's death in Cankar's novel *Martin Kačur* as a suicide, which I considered from different perspectives. I took into account Schopenhauer's philosophical tolerance of suicide through the ethics of compassion, Nietzsche's justification of suicide as an expression of human freedom in the world, Freud's explanation of the link between the instinct of death and life, and three levels of philosophical belief or mood. These are idealism, nihilism and fatalism, arranged in a constant dialogic relationship, through which we pass from the story to the narrative level. Taking into account realistic (the gradual decline of Kačur) and symbolist poetics (the hallucinatory logic of symbols), I used different classifications to prove suicide, according to which Kačur's suicide is a subtle combination of egoistic or selfish and logical or nihilistic and meek and unconscious suicide. While the connection between the egoistic and the logical suicide philosophically justifies Kačur's decision, the combination of involuntary and meek suicide affects the reader's empathy. With her help, we try not to understand the tragic downfall of the altruistic Kačur, similar to most of Cankar's main characters, only through the thematization of the unfortunate idealist, but also through the special poetics of (Austrian) modernity, which paid special attention to death at the beginning of the 20th century.

O avtorici

Alojzija Zupan Sosič (roj. 1964) je redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Objavila je knjige in razprave v slovenščini in drugih jezikih ter uredila več antologij in zbornikov simpozijev oziroma seminarjev. Objavila je pet samostojnih znanstvenih monografij, med katerimi je *Teorija pripovedi* (2017) prevedena v hrvaščino in angleščino (*Teorija pripovijesti, A theory of narrative*, 2022). Predsedovala je žirijam za različne literarne nagrade; trenutno je podpredsednica upravnega odbora za Cankarjevo nagrado.

Vodila je projekt z naslovom *Drugi v slovenski in bosanski književnosti* in sodelovala v različnih projektih; šest let je bila predsednica programa STU (v okviru Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti), dve leti predstojnica oddelka, eno leto predsednica maturitetne komisije, trenutno pa je članica uredniških odborov dveh mednarodnih revij. Kot gostujoča profesorica je predavala na številnih univerzah izven domovine. Področja njenega znanstvenega zanimanja so: sodobna slovenska pripoved, predvsem najnovejši slovenski roman, slovenska ljubezenska poezija, literatura žensk, spolna identiteta, teorija pripovedi in literarna interpretacija.

E-naslov: Alojzija.ZupanSosic@ff.uni-lj.si

About the author

Alojzija Zupan Sosič (born 1964) is a Full Professor of Slovene literature at the Department of Slovenian Studies, Faculty of Arts, University of Ljubljana. She has published monographs and discussions in Slovene and other languages and edited several anthologies and proceedings of symposia or seminars. She published five independent scientific monographs, of which *Teorija pripovedi* (2017) has been translated into Croatian and English (*A Theory of Narrative*, 2022). She has chaired juries of various literary awards, and is currently the vice-president of the board for Cankarjeva nagrada (Cankar Award). She was in charge of the project *Drugi v slovenski in bosanski književnosti* (Others in Slovene in Bosnian Literature), and participated in various projects. She was president of the STU program (within the Centre for Slovene as a Second and Foreign Language at the Faculty of Arts) for six years, head of the department for the period of two years, and president of the Matura Commission for one year. She is currently a member of the editorial board of two international journals. She has lectured at many universities abroad as a visiting professor. Her research interests include contemporary Slovene narrative, Slovene love poetry, women's literature, gender identity, narrative theory and literary interpretation.

Email: Alojzija.ZupanSosic@ff.uni-lj.si